

Тетяна Бевз

«ОБРАЗ» ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У ДОКУМЕНТАХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ І ЙОГО ВЗАЄМОДІЯ З ОПОЗИЦІЄЮ

У статті розглядається явище опозиції як складової частини громадянського суспільства. На основі контент-аналізу програм політичних партій створено «образ» громадянського суспільства. Визначено його сутність, ідею, концепцію, принципи та засади, визначальні риси. Окреслено принципи та критерії опозиційності. Проаналізовано взаємозв'язок опозиції і громадянського суспільства у перше десятиріччя XXI ст.

Ключові слова: громадянське суспільство, «образ» громадянського суспільства, опозиція.

T. Bevz. «Image» of civil society in the documents of political parties and its interaction with the opposition. *The article examines the phenomenon of the opposition as a part of civil society. This paper create an «image» of civil society based on content analysis of party platforms, define its essence, idea, concept, principles, basis, and main features. The study outlines the approaches and criteria of opposition, provides the analysis of the opposition and civil society interrelation in the first decade of the XXI century.*

Key words: civil society, civil society «image», opposition.

Контент-аналіз програм сучасних українських політичних партій дав змогу виявити різноманітні трактування терміна «громадянське суспільство». Його визначають як «соціально і політично структуроване суспільство» (Політична партія ВО «Громада»), як «суспільство структуроване, в якому діють розбудовані організаційно й ідеологічно визначені політичні партії, організації, об'єднання, які здійснюють громадський контроль над усіма спектрами суспільного життя» (Партія «Воля»); як «головного носія народовладдя» (Партія «Єдина Україна»); як «структуру, в якій окремі люди та соціальні верстви через свої громадсько-політичні організації і партії отримують можливість виявляти й обстоювати свої інтереси» (Соціал-демократична партія України); як «суспільство, засноване на принципах самоорганізації та самоврядності (Українська соціал-демократична партія), як «суспільство самоврядних громад» (Політична партія «Партія місцевого самоврядування»); як «суспільство, яке через різноманітні свої інститути самостійно, без втручання держави, удосконалює саме себе завдяки високому соціальному, економічному, політичному, культурному та моральному статусу його громадян» (Християнсько-народний союз) [1].

У програмах ідеться і про ідею громадянського суспільства, яка «передбачає високий рівень зрілості нації, а також наявність певної культурної традиції (яка на Заході була започаткована епохою Відродження та вченням протестантизму і розвивалася протягом століть) (Політична партія ВО «Громада».

Відзначається, що формування громадянського суспільства відбувається на **принципах** справедливості, свободи особи, а також політичної відповідальності влади (Політична партія «Єдина Країна»), самоорганізації (який означає, що члени суспільства здатні утворювати самоврядні організації та брати на себе певні функції) та субсидіарності (який означає, що найменшим одиницям суспільства, які можуть відповідним чином здійснювати певну функцію, слід надавати таку можливість) (Українська соціал-демократична партія) та на **засадах** соціальної справедливості, поваги та вільного вибору цінностей кожним членом суспільства (Політична партія «Праведність»); свободи і рівності людей (Соціал-демократична партія України); взаємної соціальної відповідальності влади і структур самоорганізації громадян щодо їх участі в державних справах (Партія промисловців і підприємців України).

Водночас відзначалося, що принципи субсидіарності, толерантності, плюралізму, солідарності, свободи, відповідальності, справедливості мають стати основою формування громадянського суспільства.

Визначальними рисами громадянського суспільства мають стати суверенітет народу щодо влади, забезпечення прав і свобод громадянина, верховенство права, рівність усіх перед законом, поділ державної влади на законодавчу, виконавчу та судову, свобода і відповідальність засобів масової інформації (Українська Народна Партія); рівність прав громадян, ідеологічний плюралізм, можливість свідомо і раціонально керувати соціальними процесами та формувати соціальні інститути відповідно до суспільних потреб (Українська соціал-демократична партія). Невід'ємною складовою громадянського суспільства є свобода слова й можливості її реалізації у друкованих та електронних засобах масової інформації (Партія «Воля»).

Інституції громадянського суспільства розглядаються як рівноправні партнери у формуванні влади та забезпеченні реалізації прав і свобод людини (Партія «Єдина Україна»).

У відповідності до програми Української республіканської партії основу громадянського суспільства становить багатопартійна система. Водночас зазначалося, що внутрішньополітична стабільність і демократія «неможливі без громадянського суспільства і реальної багатопартійності, що забезпечує плюралізм у суспільстві» [2, с.29].

Невід'ємною складовою, одним з партійних пріоритетів ПАРТІЇ РЕГІОНІВ завжди була й надалі залишатиметься розбудова громадянського суспільства (згідно з програмою). Своім обов'язком члени партії вважають підтримувати громадські ініціативи, проекти, які мають загальнодержавну і регіональну значимість, відповідають програмним принципам партії, її політичній стратегії [3].

У програмі найбільшої опозиційної партії – ВО «Батьківщина» – зазначається, що «побудова нового громадянського суспільства в Україні можлива лише шляхом поетапного, еволюційного реформування влади, економіки, формування системи нових духовних і моральних цінностей народу, що виключить можливість повернення назад, до тоталітаризму, трагічних соціальних експериментів над народом і суспільством» [4].

Демократична партія України запропонувала соціально-ринкову модель громадянського суспільства, у якій держава здійснює

функцію регулятора економічних та соціальних процесів, гарантуючи для громадян загальноприйнятні ідеї: забезпечення прав і свобод людини; соціальна рівність можливостей; добробут кожного громадянина; надання достатньої соціальної допомоги незаможним.

У програмах партій ідеться і про концепцію громадянського суспільства, яка знаменує якісно новий рівень демократизації, коли всі дії держави стають об'єктами повсякденного критичного аналізу і контролю на предмет їх адекватності потребам розвитку людини, її самореалізації (Політична партія ВО «Громада»).

Таким чином, ми сформували «образ» громадянського суспільства відповідно до програм українських політичних партій. Важливим моментом для аналізу функціонування громадянського суспільства є і його ставлення до органів державної влади. Аналізуючи результати моніторингу українського суспільства з 1994 по 2001 рр., простежується стабільно низький рівень довіри громадян до політично-адміністративної сфери держави – владних інститутів, політичних партій, органів правопорядку, профспілок. Середній бал довіри щодо цих інституцій за п'ятибальною шкалою (від «1» – «зовсім не довіряю» до «5» – «цілком довіряю») не перевищує «3» – тієї символічної статистичної межі, яка умовно відокремлює довіру від недовіри громадян. Натомість, сфери, наближені до приватного світу особи – такі як сім'я, родичі, колеги, сусіди, – стабільно користуються більшою довірою громадян, впевнено подолавши символічну трійку [4] (Таблиця 1).

Таблиця 1

Акумулятивний середній бал довіри (1994–2001 рр.)

Сфера соціальної реальності	Середній бал (від «1» – «зовсім не довіряю» до «5» – «цілком довіряю») %
Сім'я та родичі	4,54
Колеги	3,27
Сусіди	3,22
Співвітчизники	3,14
Засоби масової інформації	2,79
Президент	2,43
Профспілки (традиційні)	2,39

Продовження Табл. 1

Профспілки (нові)	2,35
Уряд	2,26
Міліція	2,23
Верховна Рада України	2,11
Політичні партії	2,02

Джерело: Степаненко В. Проблеми формування громадянського суспільства в Україні: інститути, практики, цінності // Українське суспільство: 10 років незалежності / За ред. В.Ворони. – К.: ІС НАН України, 2001. – С. 169–183.

Отже, незадоволеність політикою державних органів влади потребує шукати альтернативу, а таку альтернативу може запропонувати, насамперед, *політична опозиція*.

Вважаємо за необхідне зупинитися на характеристиці опозиції, щоб зрозуміти, які і у які періоди опозиція пропонувала альтернативні погляди на проблему розвитку громадянського суспільства та його взаємовідносини з владою. Опозиція зазвичай позиціонується як активна частина громадянського суспільства, яка виконує роль так званої функціональної тріади – контроль, критика, альтернатива. До 2000 р. українська опозиція була переважно ситуативною і у більшості випадків залежала від особистісних факторів. Криза 2000–2001 рр. спричинила процес кристалізації та організаційного оформлення опозиції. Критеріями опозиційності були: критичне ставлення до Президента, відсутність представників на керівних посадах в Адміністрації Президента, Кабінеті Міністрів України та інших центральних органах влади.

Для аналізу громадянського суспільства особливо важливим є феномен так званого «зсунутого залучення» (*shifting involvements*). Це означає, що політична та суспільно-громадська активність сучасних громадян є епізодичною, ситуативною і зорієнтованою на певну конкретну проблему. Саме проблема, кризова ситуація або важлива громадська ініціатива можуть виступити каталізаторами розгортання кампанії, громадянського руху або інших форм мобілізації громадянського суспільства на загальнонаціональному чи місцевому рівнях. В Україні наприкінці ХХ – початку ХХІ століття такою подією, що виступила свого роду тестом на зрілість та

потенціалом громадянського суспільства, була справа зниклого журналіста Г. Гонгадзе та політична криза, пов'язана із «касетним скандалом» [4]. Цей період називають громадянським етапом української революції, коли громадяни, яких політична еліта (і правляча, й опозиційна) називала з відтінком зневаги «вулиця», без посередництва політичних партій ставили владі свої вимоги. Йшлося тоді не тільки й не стільки про усунення Президента Л. Кучми, а про зміну всієї політичної системи. Проте цю вимогу не змогла сформулювати тодішня політична опозиція. Натомість, її змогла сформулювати і сформулювала саме «вулиця» – *громадянська опозиція*, тобто рух громадян.

Спроба поставити громадянський рух під контроль політичної опозиції була зроблена у 2002 р. Проте ця спроба, як і ініційована політичною опозицією акція «Повстань, Україно!», виявилася невдалою. Персоніфікація відповіді на питання «Україна без Кучми, але з ким?» обернулася для політичної опозиції тактичною поразкою, а саме – відсутністю програми кардинальних соціальних перетворень. Власне, саме це було тактичною помилкою опозиції, оскільки, маючи після акції значну електоральну підтримку українського суспільства, політична опозиція не зуміла використати ситуацію для зміни системи.

Станом на початок 2002 р. опозицію представляли Блок Юлії Тимошенко (БЮТ), Соціалістична партія України (СПУ), Комуністична партія України (КПУ) (з певними застереженнями) та Блок Віктора Ющенка «Наша Україна» (з певними застереженнями). Згідно з соціологічними даними громадська думка опозицією називала БЮТ – 47,5%, КПУ – 46,4%, СПУ – 33,7% (тоді як не опозицією – 27,2%), Блок Віктора Ющенка – 33 % (тоді як не опозицією – 33,6%) [5, с.7]. У березні 2002 р. вибори до Верховної Ради України прогнала владна команда, громадяни значну частину своїх голосів віддали опозиційним силам, які позиціонувалися як альтернативні чинній владі. Ю. Тимошенко зазначала, що «за результатами виборів саме влада опинилася в опозиції до громадян і саме влада сьогодні опонує нації, яка більше не довіряє можновладцям» [6, с.50].

Після президентської кампанії 2004 р. у політичному середовищі України установився досить чіткий поділ політичних сил на «помаранчеві» (ті, що підтримували кандидатуру В. Ющенка на

президентських виборах), які стали партіями влади, та опозиційні до новообраного Президента. До останніх належали як партії, що безпосередньо підтримували В. Януковича як кандидата у Президенти (ПАРТІЯ РЕГІОНІВ, СДПУ (о), Політична партія «Трудова Україна» та ін.), так і ті, що висували власних кандидатів, які не пройшли у II тур президентських виборів (КПУ, ПСПУ, Всеукраїнська політична партія «Братство»). Однак після розколу «помаранчевої» команди у вересні 2005 р. і відставки лідера БЮТ Ю. Тимошенко з посади Прем'єр-міністра, а також з огляду на наближення парламентських виборів 2006 р. розстановка політичних сил змінилася. Крім політичних сил, опозиційних до «влади в цілому», у владному таборі з'явилася «внутрішня» опозиція – БЮТ – персонально до Президента В. Ющенка.

Принципи та критерії опозиційності в Україні були зафіксовані у змінах, внесених до Конституції України 8 грудня 2004 р. Зокрема, це: перерозподіл повноважень між Президентом та парламентом, запровадження поняття «коаліція депутатських фракцій» та надання їй повноважень брати участь у формуванні Кабінету Міністрів України. Це дало змогу запровадити парламентський критерій визначення опозиції, тобто тієї «організації», яка не є належною до більшості в парламенті (парламентської коаліції). Статтями 6–10 та 83 запроваджувалося поняття «коаліція депутатських фракцій», що давало юридичні підстави для існування опозиції. Іншою важливою новелою Конституції, яка вплинула на існування та діяльність опозиції, стало запровадження елементів імперативного та партійного мандата (ч. 5 ст. 81 Конституції України), що унеможливило перехід українських парламентаріїв від опозиційних фракцій до провладних, послаблюючи цим парламентську опозицію. Водночас, в опозиції з'явилися й нові можливості для діяльності – адже тепер вона могла собі дозволити бути менш відповідальною за дії влади.

Є усі підстави стверджувати, що з 2005 р. змінилися критерії визначення політичної опозиції. Основним критерієм виступало ставлення до політики Президента України. За таких умов до підстав опозиційності можна віднести критику (не сприйняття) змісту і способів реалізації політики Президента в різних сферах, включно з актами та діями інших, підконтрольних Президенту, органів

влади (парламентської більшості, уряду та ін.). Згідно з даними соціологічних досліджень такий підхід до визначення опозиції підтримували більшість громадян України.

З 1 січня 2006 р. набули чинності зміни до Конституції України, які, власне, і узаконили наявність опозиції як до Президента, так і до парламентської коаліції та Уряду. Після невдалої спроби створення парламентської коаліції між «Нашою Україною», БЮТ і СПУ набула чинності «Антикризова коаліція» у складі фракцій ПАРТІЇ РЕГІОНІВ, СПУ та КПУ. Конфігурація опозиційних сил частково змінилася. Так, як представник найбільшої опозиційної сили – ПАРТІЯ РЕГІОНІВ – В. Янукович став Прем'єр-міністром України, опозиційні партії (ПАРТІЯ РЕГІОНІВ, КПУ) змінили свій статус на провладний (відносно Кабінету Міністрів), водночас, залишаючись опозиційними до Президента України. Фракції «Наша Україна» та БЮТ 13 березня 2007 р. підписали Угоду про об'єднання опозицію (відповідно, до коаліції).

Низка парламентських політичних сил здійснила спробу створити міжпартійне об'єднання партій лівоцентристського спрямування – «Українська демократична лівниця», до складу якого ввійшли Політична партія «Народна влада», Політична партія «Справедливість», Українська селянська демократична партія, Соціал-демократична партія України (об'єднана) і Соціал-демократична партія України. Це об'єднання позиціонувалося як опозиційне і до влади, і до парламентської опозиції. Проте дієвим воно не було.

Перемога на президентських виборах В. Януковича сприяла тому, що його політична сила стала партією влади, а БЮТ залишилася опозиційною партією. Натомість, Політична партія «Наша Україна» поступово втрачала статус опозиційної. Напередодні парламентських виборів з'явилося ще дві опозиційні політичні сили – Політична партія «УДАР (Український Демократичний Альянс за Реформи) Віталія Кличка» (далі – «УДАР») та ВО «Свобода».

Неспроможність дій політичної опозиції формують запит на громадські організації. Кількість громадських організацій, зареєстрованих Міністерством юстиції України, постійно зростає: так, якщо у 1990 р. їх було 19, то у 1994 р. – 447, у 1999 р. – 1079, у 2004 р. – 1947, у 2009 р. – 3024, у 2011 р. – 3526 [7].

Доречним буде зупинитися і на характеристиці громадських організацій, які становлять основу громадянського суспільства. У відповідності з експертними матеріалами центру «Каунтерпарт» зазначалося, що загальний рівень організаційної спроможності неурядових організацій (НУО) представляти інтереси та захищати права у 2009 р. дорівнював 3,04 бала за п'ятибальною шкалою (для порівняння: 2,9 бала – у 2006 р.). Тобто, йшлося про вищий за середній рівень спроможності НУО відігравати значну роль в обстоюванні важливих для громадян питань та впливати на процес прийняття рішень. Найпопулярнішими секторами діяльності громадських організацій упродовж 2003–2009 рр. були діти та молодь, освіта, права людини та вирішення соціальних питань. Переважна більшість НУО створюється для представлення інтересів громадськості, визначаючи основними своїми цілями можливість вплинути на розвиток суспільства та бажання допомогти іншим. Ці завдання обрало вдвічі більше лідерів НУО, ніж самореалізацію засновників чи допомогу членам організації. Водночас, незначна кількість респондентів назвали метою створення організації можливість одержати фінансування або незалежні обставини [8, с.14]. Серед основних проблеми неурядових організацій: а) непрозорість – майже 30 організацій з більше ніж 30 тисячами членів оприлюднили свої річні звіти про свою діяльність; б) нестабільність – не створено мереж інформування, не діє самодостатня тренінгово-консультативна система, нестабільне фінансування; в) дублювання проектів допомоги [9].

В українському політичному полі простежується досвід співпраці політичних партій з громадськими організаціями. Так, наприклад, з 2005 р. представники Політичної партії «Демократичний Альянс» їздили різними містами, шукаючи молодих людей, які прагнуть змін, і вчили їх як захищати інтереси громад, як примушувати чиновника працювати на громадянина і т.п. Таким способом їм вдалося зібрати хоч і не дуже чисельну, але дуже якісну команду. Крім того, представники партії співпрацювали з різними громадськими середовищами, громадськими рухами. До речі, з одним із них – рухом «Вільний простір» – вдалося об'єднатися. Цей рух був заснований тими громадськими організаціями, які організовували податковий майдан [10].

Соціологічні дослідження Міжнародної фундації виборчих систем (IFES) в Україні констатують, що якщо 2005 р. думку про потрібність

недержавних інститутів підтримував 41% респонденти з усіх регіонів країни, то у 2011 р. цей показник зріс майже вдвічі (до 76%) [7].

Особливістю останніх років стала поява громадських організацій у середовищі влади. Вплив на ці організації опозиція немає і не може мати. Більшість з них безпосередньо пов'язані із замовниками або взагалі ними створені. Вони також перебувають у тісному контакті з тіншовими піарниками політиків. Чимало є і таких громадських організацій, які не працюють постійно на одного замовника, а «просто продають свої послуги для проведення певної кампанії» [7]. Ціла мережа таких організацій діє при Кабінеті Міністрів України та Верховній Раді України. Їхня головна мета – за вказівкою згори намагатися вкидати в суспільну думку потрібні на певний момент тези, ініціювати законопроекти, критикувати опонентів, підтримувати необхідний відсоток уваги та дискусії щодо теми, в якій зацікавлені замовники. Голови таких громадських організацій – найчастіше керівники, помічники народних депутатів або працівники апаратів міністерств. Особливо характерні такі організації для соціальних сфер, – які не асоціюються з фінансовою вигодою та великими грошовими потоками, – спорту, медицини, освіти, соціальної політики тощо. Натомість, замовники із «грошових» міністерств – фінансів, вугільної промисловості, економіки – віддають перевагу кишеньковим експертним центрам і аналітикам [7].

Влада дозволила НУО брати обмежену участь у розробці законодавства. Крім того, представників громадянського суспільства залучили до роботи Конституційної асамблеї, розробки Стратегії державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства та діяльності Національного антикорупційного комітету.

Іншою ознакою потенційної готовності влади залучати громадянське суспільство до управління та прийняття рішень стало створення сотень громадських рад на всіх рівнях державної влади. Ради налічують понад 9000 членів (у радах при центральних органах влади 39% учасників представляють НУО, 32% – профспілки й бізнес-асоціації і 7% – благодійні організації). При цьому, представники «Freedom House» зазначають: «Хоча створення громадських рад є добрим знаком, їхній вплив на врядування незрозумілий, а деякі НУО переконані, що це дозволяє владі імітувати участь громадськості у прийнятті рішень» [11].

Ухвалення нового законодавства, що регулює діяльність громадських об'єднань, неурядових і некомерційних організацій, визнають у звіті найбільш значущою подією для розвитку громадянського суспільства 2012 р.

У розпорядженні влади урядовий інформаційно-комунікаційний ресурс – сайт «Громадянське суспільство і влада», який покликаний сприяти взаємодії громадян та їх об'єднань з Кабінетом Міністрів України та органами виконавчої влади в процесі формування і реалізації державної політики, а також надавати інформацію про діяльність Уряду з питань сприяння розвитку громадянського суспільства.

Наприкінці червня 2013 р. Президент затвердив план заходів щодо реалізації у 2013 р. «Стратегії державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні». Представники третього сектору, які входять до Координаційної ради з питань розвитку громадянського суспільства, набули унікальної можливості «супроводжувати у Верховній Раді» проекти законів про місцевий референдум, а також законопроект, який розширює можливості участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики, вирішенні питань місцевого значення. Термін, відведений на виконання цієї важливої справи, більш ніж достатній, але не оптимістичний – «до прийняття закону» [12].

План наповнений понад 20 заходами, які спрямовані на забезпечення – удосконалення – підготовку – впровадження – розроблення різних добрих і нагальних справ, покликаних, нарешті, (до)розвинути громадянське суспільство в Україні. Зокрема, це розроблення проекту закону про свободу мирних зібрань; нової редакції закону про органи самоорганізації населення; типового положення про структурний підрозділ обласної адміністрації з інформаційної діяльності та комунікацій з громадськістю; стратегії розвитку соціальної відповідальності бізнесу тощо [12].

Свою Стратегією сприяння розвитку громадянського суспільства держава, замість розширення автономного місцевого самоврядування і автономних університетів, передала громадянському суспільству і бюрократичні закони, і формальні правила, які не створюють принципово нових позитивних стимулів [12].

Створення територіальних громад виступає важливою складовою розвитку громадянського суспільства, оскільки територіальна громада – це основа, фундамент, на який, власне, й мала би спиратися вся державна надбудова. Однак за відсутності відповідного суспільно-політичного механізму, який би надавав можливість саме територіальним громадам відігравати визначальну роль як у місцевому самоуправлінні, так і в державотворчому процесі, на превеликий жаль, творцями й цементуючою силою державної системи влади та органів управління на місцях зрзка новітнього періоду незалежності стала вихована на радянських традиціях стара управлінська бюрократія, місцевий партгоспактив радянського періоду та криміналітет [13].

Багатьом українським громадянам, які зневірилися у спроможності влади захистити їх інтереси, створення територіальних громад видалося рятівним у розв'язанні нагальних проблем.

Низка нових громадських кампаній та ініціатив, які виникли у другій половині 2011 р. – першій половині 2012 р., показують реальну спроможність українського громадянського суспільства організовуватися та впливати на політичний процес. Серед успішних ініціатив громадянського суспільства були – громадський рух на підтримку євроінтеграції «Ми – Європейці», рух за справедливий і прозорий виборчий процес «ЧЕСНО», кампанія на підтримку самоорганізації та громадянської участі в політиці «САМ», громадські виступи в березні – квітні 2012 р. проти спроб влади знищити бродячих собак під час підготовки до футбольного чемпіонату Євро – 2012.

У зв'язку з політичною ситуацією в Україні на тлі загрози демократії знову виникла ціла плеяда ініціатив, які об'єднують і вже відомі в Україні громадські організації, і нових активістів. Однією з найпомітніших стала кампанія «Новий громадянин», яка об'єднала близько 50 організацій різних напрямів діяльності. У ній брали участь фонд «Демократичні ініціативи», Інститут медіа права, громадська кампанія «Молодіжна варта», Всеукраїнський громадський рух «Не будь байдужим!». Усі вони активно протестували проти ініціатив влади: щодо мовної політики, проекту Житлового кодексу тощо. У громадських протестних організаціях була і значна кількість представників опозиційних партій, що не мають значної підтримки виборців. Для багатьох це був шанс на успішну полі-

тичну кар'єру в майбутньому, якщо очолюваним ними ініціативам таки вдасться наблизитися до мети. Прикметно, що в багатьох нових громадських рухах чимало членів «Нашої України», які втратили своїх прихильників. Для таких політиків участь у громадських опозиційних кампаніях – можливість «повернути довіру виборців і знову ввірватися до першого ешелону» [14].

Траплялися випадки, коли громадські організації агітували за вступ до опозиційних партій. Громадську організацію «Спільна справа» очолював активіст майдану–2010 р. О. Данилюк. Активісти «податкового» майдану стверджували, що він працював на ВО «Батьківщина» і його діяльність була спрямована на мобілізацію нових прихильників цієї політичної сили. Сам лідер «Спільної справи» та його оточення цей зв'язок заперечували [14].

Після президентських виборів 2010 р. ситуація у суспільстві характеризувалася помітним зростанням серед населення протестних настроїв і значним збільшенням кількості акцій протесту, насамперед, організованих не політичними силами, а певними соціально-професійними групами. Це створювало сприятливі соціальні передумови для діяльності політичної опозиції.

У 2012 р. був зафіксований абсолютний рекорд кількості протестів – 3636 подій з жовтня 2009 р. [15]. Порівняно з 2011 р. кількість протестів зросла на 60%. Пік протестної активності припав на липень (407 протестів) та жовтень (446 протестів) 2012 р., однак і в інші місяці кількість протестів часто перевищувала найвищі піки за попередні роки. Навіть під час «податкового» майдану та кампанії «чорнобильців» та «афганців» було зафіксовано менше протестів. У січні та лютому 2013 р. протестна активність також залишається відносно високою. У лютому 2013 р. (305 протестів) було зафіксовано майже вдвічі більше протестів, ніж у лютому 2012 та 2011 рр. (156 та 163, відповідно), та майже втричі більше, ніж у лютому 2010 р. (106 протестів) [15].

Зростання кількості протестів у 2012 р. відбулося, насамперед, за рахунок політичних протестів, пов'язаних із електоральними кампаніями та передвиборчою боротьбою (з 25% у 2011 р. до 34%). Однак третій рік поспіль під час протестів в Україні найчастіше порушуються соціально-економічні питання (43% протестів у 2012 р.). З 2011 р. абсолютна кількість соціально-економічних протестів зросла з 1374 до 1546. На них у 2012 р. найчастіше висувалися ви-

моги, які стосувалися питання незаконних забудов і приватизації міського простору, інтересів дрібного бізнесу, невиплати зарплат, соціальних виплат, навколишнього середовища. У 2012 р. ідеологічні питання та проблеми громадянських прав порушувалися лише у 24% та 17% протестів, відповідно. На початку 2013 р. частка соціально-економічних протестів навіть зросла і становила 53%, натомість політичних – зменшилася (до 26%) [15].

18 травня лідери опозиції заявили про продовження акції «Вставай, Україно!», хоча раніше мітинг у Києві анонсувався як фінальний. Проте А. Яценюк зазначив, що «акція «Вставай, Україно!» в Києві – це не завершення, це тільки початок великого походу... завершиться вона в день інавгурації нового Президента України» [16]. Незначну кількість людей на мітингах, ймовірно, можна пояснити відсутністю довіри до опозиційних лідерів, оскільки усі опозиційні лідери, крім В. Кличка, не мають позитивного балансу довіри в населення. Без чітких вимог і плану дій підстав піднімати суспільство на чергові протестні акції не було.

Отже, є підстави стверджувати, що період після президентських виборів 2010 р. характеризувався значним погіршенням умов діяльності опозиції в цілому, ліквідацією законодавчих гарантій прав парламентської опозиції, звуженням можливостей політичної конкуренції, зниженням рівня свободи слова і зменшенням доступу опозиції до ЗМІ, численними силовими діями проти опозиційних політиків з використанням судової системи і правоохоронних органів, тиском силових структур на інститути громадянського суспільства, обмеженням прав громадян на участь в акціях протесту.

Опозиція в Україні досить слабо взаємодіє із громадянським суспільством. Функції, які має виконувати опозиція, частково виконують громадські організації – зокрема, саме вони часто першими «сигналізують» про тиск влади, мобілізують суспільство і взагалі інколи самі створюють інформаційний порядок денний. За своєю природою опозиція є носієм альтернативних шляхів розвитку суспільства, тому заслуговує на постійну взаємодію з владою, а не лише від виборів до виборів.

1. Держава, влада та громадянське суспільство у документах політичних партій України (кінець 1980-х – перша половина 2011 рр.) /

Кер. проекту М. Кармазіна; довідк. мат. – М.Кармазіна, Т. А. Бевз; упоряд. – Т. Бевз (координатор проекту), Д.Веденєєв, П.Гай-Нижник, О.Любовець, С.Полтавець, О.Собачко, В.Яремчук. – К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2011. – 802 с.

2. Програма ПАРТІЙ РЕГІОНІВ [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://partyofregions.ua/uploads/document/file/4fe18a/4fe18a59c4ca42a82900001/program_party_of_regions.pdf

3. Програма Всеукраїнського об'єднання «Батьківщина» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://batkivshchyna.te.ua/?page=prog>

4. Степаненко В. Проблеми формування громадянського суспільства в Україні: інститути, практики, цінності / В.Степаненко // Українське суспільство: 10 років незалежності / За ред. В.Ворони. – К.: ІС НАН України, 2001. – С. 169–183.

5. Опозиція в Україні: загальна характеристика // Національна безпека і оборона. – 2002. – № 7. – С. 7.

6. Тимошенко Ю. Ми не опозиція, ми – альтернатива нинішній владі / Ю.Тимошенко // Національна безпека і оборона. – 2002. – № 7. – С. 50.

7. Кондратенко І. Громадянське суспільство та його вороги [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Society/46147>

8. Стан та динаміка розвитку неурядових організацій України 2002–2006 роки: Звіт за даними дослідження / Автори-упорядники: Л. Паливода, О. Кікоть. – К.: БФ «Творчий центр «Каунтерпарт», 2006. – С.14.

9. Захаров Є. Конференція «Громадянське суспільство в Україні» (Вашингтон, 7 – 8 квітня) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.khpg.org/index.php?id=1071255245>

10. Гацько: громадянське суспільство навчилося робити перші кроки. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://obozrevatel.com/interview/91206-gatsko-gromadyanske-suspilstvo-navchilosya-robiti-pershi-kroki.-ch.-2.htm>

11. «Freedom House»: Громадянське суспільство України є більш активним, ніж рік тому [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.0342.ua/article/164875>

12. Неберикут О. Милиці для громадянського суспільства [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://opora.lviv.ua/?p=2878>

13. Стецюк Володимир: Чи здолає громада невмирущого кощя окупаційного режиму? [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.3republic.org.ua/ua/analytics/11618>

14. Пастухова А. Протести non-stop [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Politics/18048>

15. Результати моніторингу протестів та репресій Центру дослідження суспільства [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.socportal.info/analiz>

16. Хмельовська О. Соціолог: Без чітких вимог і плану дій опозиції не варто розраховувати на велелюдні акції протесту [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/News/79997>